

Dr. sc. Margareta Turkalj Podmanicki

Barokna sakralna arhitektura valpovačkog vlastelinstva

Barokna sakralna arhitektura valpovačkog vlastelinstva

Nakon oslobođenja od Osmanlija dio Slavonije došao je pod upravu bečke Dvorske komore. Stoga se katolička obnova koja je potom uslijedila odvijala uz snažnu potporu habsburškog dvora, ali i plemstva čije su karijere bile vezane uz dvor. Pri svega zato što je u tom trenutku katolicizam bio *najvažniji ideološki i kulturni temelj aristokratskog društva u Habsburškoj Monarhiji*.¹

Kada je barun Petar II. Antun Hilleprand von Prandau (1676. – 1767.), kao dio političkog vrha Habsburške Monarhije, 1721. godine darovnicom cara Karla VI. ušao u posjed Valpovačkog vlastelinstva,² površinom najvećeg posjeda u Slavoniji s četrdesetak naselja,³ uz ostalo, preuzeo je i obvezu da se brine za crkveni život i sakralne objekte na svom posjedu. Biti crkveni patron značilo je imati utjecaj na odluke poput izbora svećenika ili promjenu titulara crkve, ali i financijski pomagati župe – u gradnji, održavanju i popravku sakralnih objekata, župnih kuća i pratećih zgrada, škola, uzdržavanju župnika i učitelja.⁴ Crkveni patron pomaže u obnovi i gradnji sakralnih objekata kada prilozi vjernika i drugi prihodi Crkve nisu bili dostatni.⁵ Bio je to zadatak koji je trebalo izvršavati u suradnji s nadležnim crkvenim vlastima, upraviteljima župa, političkom vlašću i domaćim stanovništvom.

U vrijeme formiranja Valpovačkog vlastelinstva početkom 18. stoljeća, u Slavoniji su posebno bile složene crkvene prilike.⁶ Prethodno razdoblje osmanske nazočnosti na tom području značilo je prestanak

_____

^[1] Mutschlechner, M. Faith and power – the nobility and the Catholic Church. URL: http://www.habsburger.net/en/chapter/faith-and-power-nobility-and-catholic-church (2. 6. 2017.)

^[2] Izrazit doprinos proučavanju likovne baštine Valpovačkog vlastelinstva dala je dr. sc. Jasminka Najcer Sabljak. Više o tome i nositeljima Valpovačke zbirke vidi: Najcer Sabljak, J. Umjetničke zbirke vlastelinskih obitelji u Slavoniji i Srijemu. Doktorski rad. Zagreb : Filozofski fakultet, 2012.

^[3] Karaman, I. Valpovačko vlastelinstvo : ekonomsko-historijska analiza. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1962., str. 4–5.

^[4] Crkva i školstvo u 18. stoljeću bili su usko povezani. Redovnici, kao i biskupijski svećenici, imali su važnu ulogu u školovanju mladih, a podaci o školama i učiteljima u slavonskim mjestima bilježeni su u kanonskim vizitacijama.

^[5] Sršan, S. Kanonske vizitacije. Valpovačko-miholjačko područje (1730. – 1830.), knj. III. Osijek, 2005., str. IX, 115.

^[6] Detaljnije o crkvenim prilikama u prvoj polovici 18. stoljeća u istočnoj Hrvatskoj vidi: Turkalj Podmanicki, M. Sakralna arhitektura prve polovice 18. stoljeća na području današnje Dakovačko-osječke nadbiskupije. Doktorski rad. Zagreb : Filozofski fakultet, 2015., str. 11–17.

^[7] Car Josip II. 1781. godine upravljanje župama dodjeljuje svećenicima. Sršan, S. Nav. djelo, 2005., str. IX.

^[8] Izuzev Osijeka, nad kojim je primas Kolonić imao izravnu crkvenu vlast.

^[9] F. V. Nesselrode bio je biskup od 1703. do 1732. godine.

^[10] Odnosi se na prostor Baranje, Valpovački i Miholjački dekanat, vukovski, vinkovački i županjski kraj. Sršan, S. Nav. djelo, 2005., str. VIII.

^[11] Isto.

^[12] Juraj Branjug bio je biskup od 1723. do 1748. godine.

^[13] U to vrijeme Zagrebačka biskupija drži područje zapadno od Našica do Broda, osim Miholjštine i Valpovštine.

^[14] Antun II. Kazimir de Thurna bio je biskup od 1732. do 1734. godine.

^[15] Osim na valpovačko-miholjački kraj, ovlasti Pečuške biskupije proširene su i na župe Kukujevci i Nijemci. Prema: Skenderović, R. Uspostava granica Pečuške biskupije u Slavoniji tijekom prve polovice 18. stoljeća. Scrinia Slavonica, 9(2009), Slavonski Brod, str. 407–429, 426, 428.

srednjovjekovnih crkvenih podjela na biskupije. Jedini koji su tijekom osmanske dominacije održavali katoličku vjeru na tim prostorima bili su predstavnici franjevačkog reda iz našičkog samostana. Nakon odlaska Osmanlija prilike se mijenjaju. Franjevci će i dalje, do 1781. godine, upravljati župama na kojima su dotad djelovali,⁷ ali se javlja i potreba da se odrede i uspostave nove granice biskupija koje će uključivati prostor Slavonije, odnosno Valpovačkog vlastelinstva. Pretendenata za to područje bilo je više. Krajem 17. stoljeća ugarski primas Leopold Kolonić crkvenu je vlast nad Slavonijom predao bosanskom ili đakovačkom biskupu.⁸ Međutim, kako je to područje u predosmanskom razdoblju pripadalo Pečuškoj biskupiji, razumljivo je da su oni bili prvi koji su željeli vratiti jurisdikciju nad njim. To se djelomično i dogodilo u vrijeme pečuškog biskupa Franje Vilhelma Nesselrodea,⁹ koji će osigurati da, osim na području današnje Mađarske, biskupija djeluje i na području današnje Hrvatske.¹⁰ Zato će biskup Nesselrode u dva navrata (1718. i 1729. godine) vizitirati valpovački i miholjački kraj.¹¹ U međuvremenu, Zagrebačka biskupija odlučnije pokušava proširiti svoje istočne granice te 1730. godine tadašnji zagrebački biskup Juraj Branjug¹² provodi kanonsku vizitaciju Valpovačkog dekanata.¹³ No ipak je to ostalo na razini pokušaja. Nasljednik Nesselrodea, biskup Antun II. Kazimir de Thurna,¹⁴ ovlasti je Pečuške biskupije konačno proširio i na valpovačko-miholjački kraj.¹⁵

Uz odlučnost biskupa, u crkvenom pripojenju područja Valpovačkog vlastelinstva Pečuškoj biskupiji čini se da je odlučujuću ulogu imao

zemljišni gospodar valpovačkog posjeda, barun Petar II. Antun Hilleprand von Prandau. Prema Sršanu, barun Prandau odlučio se za tu opciju iz dva razloga. Prvi je praktične prirode, jer je obitelj, osim valpovačkog posjeda, imala posjede i na području današnje mađarske Baranje, pa i u samom Pečuhu, sjedištu biskupije. Drugi je razlog političke prirode, zbog veće naklonosti peštanskoj Dvorskoj komori i ugarskom plemstvu.¹⁶ Pečuška biskupija zadržat će područje Valpovačkog i Miholjačkog dekanata¹⁷ gotovo do kraja prisutnosti obitelji Prandau i Normann na ovim prostorima, to jest sve do 1918. godine, odnosno 1973. godine, kada je to područje i pravno pripojeno Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji.¹⁸ Prvu polovicu 18. stoljeća, osim uspostavljanja crkvene uprave, obilježilo je i uređenje političke vlasti. Civilna je Slavonija isprva bila pod upravom već spomenute Dvorske komore u Beču sve do 1745. godine, kada je obnovljeno županijsko uređenje Slavonije ustrojavanjem Virovitičke, Požeške i Srijemske županije. Dakle, iako je područje Valpovačkog dekanata crkveno bilo pod upravom Pečuške biskupije, po političkom ustroju od 1745. godine bilo je dio Virovitičke županije sa sjedištem u Osijeku.¹⁹

Barokna sakralna arhitektura valpovačkog vlastelinstva

Uz crkvenu i političku upravu, značajnu ulogu u odlukama oko crkvene gradnje i njezina financiranja imali su i vjernici koji su živjeli na području Valpovačkog dekanata, s najviše katoličkog stanovništva u cijeloj Pečuškoj biskupiji.²⁰ Međutim, bez obzira na veličinu područja, stanovništvo je živjelo u vrlo skromnim uvjetima i s izraženom tradicijom u graditeljstvu, što će se odražavati i u sakralnoj arhitekturi.

Barokno razdoblje na Valpovačkom vlastelinstvu, kao i u drugim krajevima oslobođenim od Osmanlija, obilježio je pokret rekristijanizacije, ili bolje rečeno rekatolicizacije, što je podrazumijevalo obnovu zatečenih srednjovjekovnih crkava, ali još više gradnju novih. Pri tome, kvaliteta, odabir arhitektonskog tipa i stilskih obilježja sakralne arhitekture ovisili su prije svega o korisnicima, mjestu i vremenu obnove ili gradnje te u kolikoj je mjeri vlastelin sudjelovao u tome. Pratit ćemo primjere koje će na početku formiranja vlastelinstva odlikovati reprezentativnost, kvaliteta i inovativnost, a koje će kasnije zamijeniti brojniji graditeljski zahvati, ali i pad kvalitete te unificirana i tradiciji okrenuta rješenja.

_____

^[16] Sršan, S. Nav. djelo, 2005., str. IX.

^[17] Valpovački je dekanat 1848. godine podijeljen na dva dijela – valpovački i miholjački. Živaković-Kerže, Z. Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji. Scrinia Slavonica 9(2009), Slavonski Brod, str. 465–470, 467.

^[18] Isto, str. 469.

^[19] Isto, str. 467. Županije su bile podređene Hrvatskom saboru, na kojem su zastupane preko svojih izaslanika. U razdoblju 1767. – 1779., umjesto Ugarskog namjesničkog vijeća, više tijelo za Virovitičku županiju jest Hrvatsko kraljevsko vijeće. Godine 1785. car Josip II. ukida županije i uvodi okružja, a teritorij Virovitičke županije potpao je pod pečujsko okružje podčinjeno Ugarskom namjesničkom vijeću, koje se tada pojavljuje kao novi crkveni patron župama što ih je 1789. godine osnovao car. Nakon smrti Josipa II. 1790. godine dolazi do obnove županija i njihovog rada prema ustroju iz sredine 18. stoljeća. O Virovitičkoj županiji prema: Virovitička županija, Nacionalni arhivski informacijski sustav, nedatirano. URL: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ltemId=3_8007 (30. 10. 2017.)

^[20] Prema podacima za 1855. godinu, Valpovački je dekanat imao gotovo 90 posto katoličkog stanovništva (otprilike 32.000 vjernika katoličke vjeroispovijesti). Prema: Živaković-Kerže, Z. Nav. djelo, 2009., str. 467. i Sršan, S. Nav. djelo, 2005., str. XI.

Sl. 1. Valpovo, dvorska kapela Presvetog Trojstva, pogled na kapelu iz dvorišta dvorca

Sjaj bečkog visokog baroka u Valpovu – sakralna arhitektura u vrijeme osnivača Valpovačkog vlastelinstva Petra II. Antuna Hillepranda von Prandaua

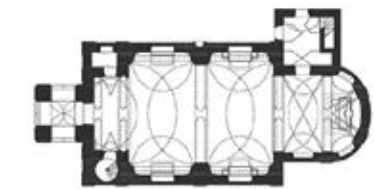
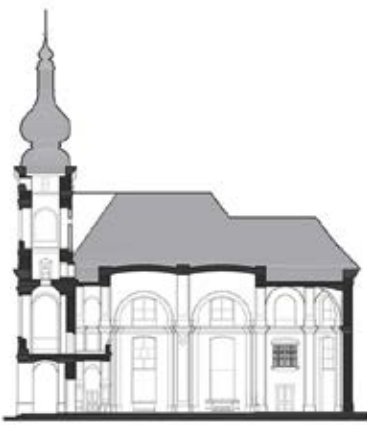
Prvi zahvati obnove i gradnje sakralne arhitekture počeli su u Valpovu, sjedištu vlastelinstva, u proljeće 1722. godine, neposredno nakon što je barun Petar II. Antun Hilleprand von Prandau preuzeo posjed, i to u okviru opsežne obnove i barokizacije valpovačkog dvorca, unutar kojeg je zatečena gotička kapela.²¹

Arhivska građa Valpovačkog vlastelinstva²² svjedoči o visokoj angažiranosti baruna Prandaua²³ u odlučivanju oko obnove kapele Presvetog Trojstva (Sl. 1) (kat. br. 10, MLU),²⁴ koja je trajala između 1722. i 1726. godine. Korpus jednodimenzionalne građevine s poligonalnim zaključkom datira iz 15. stoljeća, a početkom 18. stoljeća brod je svoden križnim svodovima koje ritimiziraju pojasnice. Trostrani zaključak svetišta u svodnoj zoni raščlanjuju duboke susvodnice. Baroknom obnovom promijenjen je i način osvjetljenja unutrašnjosti – prozori su u svetištu i brodu kapele raspoređeni u dva niza: gornji kvadratni segmentno zaključeni prozori smješteni su u svodnu zonu, a ispod razdjelnog vijenca pravokutni su prozori segmentnog završetka. Zidovi su raščlanjeni plitkim toskanskim pilastrima koji nose kontinuirani vijenac, dok je svod oslikan figuralnim i vegetabilnim motivima. Sa zapadne strane smješteno je pjevalište, čija je zidana ograda blago ispupčena te ulazi u prostor broda.²⁵ Pročelje apsida, okrenuto prema dvorskom dvorištu,²⁶ raščlanjuju

srednjovjekovni stepenasti kontrafori i prozori raspoređeni u dva niza. Zapadnim dijelom crkva je dio srednjovjekovnih zidina, a nekadašnja sakralna funkcija naznačena je tek u gornjem dijelu nadgradnjom koja završava baroknim trokutastim zabatom u čijoj se pozadini uzdiže drveni zvonik zaključen kupolastom kapom.

Kapela Presvetog Trojstva integralni je dio valpovačke utvrde i dvorca. Bila je namijenjena službenicima Valpovačkog vlastelinstva, a dvorski su kapelani u njoj obavljali službu na njemačkom jeziku.²⁷ Baroknom obnovom početkom 18. stoljeća kapela je zadržala srednjovjekovne tlocrtne odlike, ali promišljenim i skladnim intervencijama postala je lijepo uređena dvorska kapela opremljena vrijednim inventarom – oltarnom slikom Prijestolje mudrosti – Sv. Trojstvo (1730.) iz radionice vrsnog bečkog slikara Johanna M. Rottmayera de Rosenbrunna, a kasnije i vrijednim orguljama (1876.) najpoznatijeg mađarskog graditelja orgulja Jozsefa Angstera.

Međutim, bez sumnje najznačajniji projekt crkvene gradnje obitelji Prandau u Hrvatskoj jest župna crkva Bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije u Valpovu (1733. – 1736.),²⁸ smještena nedaleko od dvorca (Sl. 2, 3, 4) (kat. br. 1, MLU). Ta lijepo oblikovna građevina, rad vrsnog bečkog arhitekta, kako je istaknula Horvat-Levaj, svojim složenim rješenjem otvorit će novo poglavlje u razvoju barokne arhitekture Slavonije.²⁹ Okolnosti i tijek gradnje donekle su poznati iz arhive Valpovačkog vlastelinstva, popisa franjevačkih župa iz 1733. godine i kanonskih

Sl. 2. Valpovo, župna crkva Bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije, tlocrt i presjek (Planoteka Instituta za povijest umjetnosti, Zagreb)

Sl. 3. Valpovo, župna crkva Bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije, pogled prema svetištu i južnom pročelju (foto: Ivan Roth)

vizitacija Pečuške biskupije.³⁰ Iako se prije smatralo da je crkva započeta 1722. ili 1727. godine, u arhivskim dokumentima prve vijesti o gradnji crkve nalazimo tek od 1733. godine. Osim toga, u vizitaciji Valpova 1730. godine spominje se samo drvena župna crkva sv. Ivana Krstitelja, odnosno tek franjevački popis župa iz 1733. godine prvi spominje *lijepo zidanu novu crkvu* koja je, kao i prethodna, posvećena sv. Ivanu Krstitelju. Arhiva Valpovačkog vlastelinstva daje nam pak precizniju dataciju pojedinih faza gradnje, kao i provenijenciju projekta crkve te ukupne troškove gradnje i opremanja, dakle vrijedne informacije za razumijevanje i valorizaciju valpovačke crkve. Iz barunovih pisama saznajemo da se početkom 1733. godine projekt crkve izrađuje u Austriji te da je nacrt crkve, presjek zvonika i pročelja početkom veljače 1733. godine u Valpovu primio inženjer Freudhofer. Tijekom 1734. godine dovršava se brod crkve, 1735. godine pod crkve pokriva se opekom, a krov crijepom. Sljedećih godina, 1735. i 1736., radi se na dovršenju zvonika, čiji je projekt možda i mijenjan tijekom gradnje. Godine 1736. zvonik je završen i barun iz Beča šalje bakreni lim za lukovicu zvonika. Također iz Beča, 1737. godine stiže glavni oltar s oltarnom palom bečkog slikara Antona Herzoga, čime je crkva dobila i unutrašnju opremu te je iste godine i posvećena. Kanonski vizitator već pri prvom posjetu crkvi nakon njezina dovršenja 1738. godine ne krije oduševljenje i smatra da zauzima *prvo mjesto u Slavoniji i po građi i unutaršnjem uredjenju* te ističe da je građena *prema talijanskom obliku*, dakle baroknim stilom. Navedeno ukazuje da se građevina već u svoje vrijeme isticala po prostornoj organizaciji i oblikovanju vanjštine kao visokokvalitetno arhitektonsko ostvarenje.

Tlocrtno-prostornu dispoziciju crkve čini rizalitno istaknut zvonik u osi pročelja, ulazni prostor s pjevalištem, pravokutni brod i nešto uže i

niže polukružno zaključeno svetište sa sakristijom na sjevernoj strani (sl. 3). Brod crkve čine dva izdužena pravokutna traveja nadsvođena za ove prostore tada novim načinom svođenja – kupolastim češkim kapama, dok su svetište i ulazni prostor zaključeni tradicionalnim križnim svodom i radialnim susvodnicama u svetištu te bačvastim svodom sa susvodnicama ispod i iznad pjevališta. Brod crkve naglašen je artikulacijom ziđa – bočne oltarne niše formiraju zidni stupci skošenih uglova, konkavno zaobljenih na začelju, čiju krivulju prate profilirani lukovi uza zidove. Zidovi svetišta i ulaznog prostora raščlanjeni su pilastrima, koji se ponavljaju i na prednjim stranama zidnih stupaca te koji su međusobno povezani kontinuiranim profiliranim vijencem što teče cijelim interijerom. Pojasnice raščlanjuju svod na traveje te formiraju trijumfalni luk na istočnoj strani i luk pjevališta na zapadnoj strani. U svetištu odsječci pojasnica naglašavaju bridove susvodnica.

Unutrašnjost crkve osvijetljena je segmentno zaključenim prozorima raspoređenim u svetištu i brodu u dvije razine: veći prozori između zidnih stupaca u brodu (samo u istočnom traveju broda) i između pilastara u svetištu, a manji prozori (u svetištu polukružno zaključeni) iznad razdjelnog vijenca u svodnoj zoni (Sl. 4). Sjeverno se na svetištu nadovezuje bačvasto svođena sakristija, s oratorijem na katu, kasnija dogradnja iz vremena barunova sina Josipa Ignjata, koji se prema svetištu rastvara emporom u obliku bifore arhitravnog zaključka i sa segmentnim zabatom iznad. Pjevalište i ulazni prostor u prizemlju prema brodu se otvaraju s po jednim stlaćenim lukom. Vanjski izgled crkve u skladu je s elegantnim rješenjem unutrašnjosti, a i danas glavnim pročeljem dominira dvokatni zvonik u osi pročelja zaključen lukovicom s lanternom i s trijemom u prizemlju.

²¹ Podaci o kapeli Presvetog Trojstva u Valpovu oslanjaju se na: Turkalj Podmanicki, M. Nav. djelo, 2015., str. 252–253.

²² Državni arhiv Osijek, Fond HR-DAOS-476. Dio je arhivskih podataka o gradnji dvorske kapele objavljen u: Perčić, Lj. Valpovačka župna crkva i dvorska kapelica između 1722. i 1736. Scrinia slavonica 9(2009.), Slavonski Brod, str. 99–124.

²³ U njegovim pismima i arhivu bečkih zapisa zabilježeno je da barun želi da prozori kapele budu visoko postavljeni, što nam ukazuje da je aktivno odlučivao o izgledu kapele, kao i podatak da se oko cjelokupne obnove dvorca savjetovao sa stručnjacima – vojnim inženjerima i graditeljima s područja Habsburške Monarhije. Perčić, Lj. Nav. djelo, 2009., str. 109.; Perčić, Lj., Valpovačko vlastelinstvo na početku uprave baruna P. A. Hillepranda. Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, 24(2008), str. 75–96., 77, 78, 80.

²⁴ Kapela je izvorno do barokizacije bila posvećena sv. Ladislavu.

²⁵ Na pjevalištu, kojemu se pristupa iz dvorca, smještene su vrlo vrijedne orgulje s kraja 19. stoljeća.

²⁶ Ulaz je u kapelu iz dvorišta dvorca, na južnoj strani. Sa sjeverne je strane nadograđena još jedna mala prostorija nepravilnog tlocrta, nekadašnja sakristija.

²⁷ Vođenje kapele krajem 19. stoljeća preuzimaju valpovački župnici od dvorskih kapelana.

²⁸ Podaci o župnoj crkvi Bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije u Valpovu oslanjaju se na sljedeće izvore: Horvat-Levaj, K.; Turkalj Podmanicki, M. A Viennese Project in Valpovo (Croatia). Parish Church of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary in Valpovo and Baroque Churches with Two-Bay Naves RIHA Journal 0076(30 October 2013). URL: http://www.riha-journal.org/articles/2013/2013-oct-dec/horvat-turkalj-valpovo (15. 10. 2017.); Horvat-Levaj, K.; Turkalj Podmanicki, M. Župna crkva Bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije u Valpovu – podrijetlo arhitektonskog tipa i kontekst. Radovi Instituta za povijest umjetnosti 35(2011), Zagreb, str. 157–176.; Turkalj Podmanicki, M. Nav. djelo, 2015.

²⁹ Horvat-Levaj, K. Barokna arhitektura. Zagreb : Naklada Ljevak, 2015., str. 193.

³⁰ Državni Arhiv u Osijeku (dalje DAOS) – arhiva Valpovačkog vlastelinstva (HR-DAOS-476), *Acta Viennensia, Archivum dominale, Protocollum der Herrschaft Valpovo : Protocollum der Herrschaft Valpovo 1732. – 1736., 17, 75.; Protocollum der Herrschaft Valpovo 1732. – 1736., 71, 13. lipnja 1733.; Provisorat Rechnung* (svibanj 1733. – travanj 1734.); DAOS, *Fond 14, kutija 46, No 1289, fas 20, 28. studenog 1730.*; DAOS, *Fond 14 (476), kutija 46, fasc. 2, No. 1275–1320.*; DAOS, *Fond 14 (476), knj. 3, 14, 17.; Sršan, S. Katoličke župe u istočnoj Hrvatskoj 1733./34.godine, Osijek, 1995.; Sršan, S. Nav. djelo, 2005.*

Sl. 4. Valpovo, župna crkva Bezgrešnog začetca Blažene Djevice Marije, unutrašnjost, pogled prema svetištu (foto: Ivan Roth)

Dječje kape, crkva u Valpovu

dokaza ostaje otvoreno pitanje je li valpovački integrirani zvonik uopće bio izveden ili je ostao ideja na papiru te je zamijenjen zvonikom ispred pročelja, koji je svojim smještajem dodatno plastički naglašen.

Navedeno spominjemo jer valpovačka crkva, kao barokna verzija jednobrodne crkve s dvotravejnim brodom, svojim prostornim i oblikovnim karakteristikama znači inovaciju na području Hrvatske te nalazimo njezinu povezanost s projektima velikog bečkog arhitekta Johanna Lucasa von Hildebrandta (1663. – 1745.) i njegovih sljedbenika – crkvama čiji su zvonici integrirani u pročelje. Naime, takve crkve Hildebrandt projektira tijekom trećeg i četvrtog desetljeća 18. stoljeća za visoko plemstvo u Donjoj Austriji i Češkoj. Prva među izvedenima jest župna crkva u Židlochovicama (Seelowitz) u Moravskoj (1722. – 1727.), u kojoj se pojavljuje rješenje pročelnog zvonika i pjevališta.³² Navedeni arhitektonski tip dvotravejnog broda svodenog kupolastim svodovima proizlazi iz isusovačke crkve San Fedele u Milanu (projekt Pellegrina Tibaldija iz 1569. godine), koji preko lombardskih graditelja u 17. stoljeću dolazi i na srednjoeuropsko područje. U prvoj polovici 18. stoljeća upravo će Hildebrandt izvesti srednjoeuropsku baroknu varijaciju lombardskog modela uvođenjem kupolastih svodova, i to u projektima za visoko plemstvo Habsburške Monarhije,³³ kao što je župna crkva u Jiřikovu (Georgswalde) u sjevernoj Češkoj za grofa Harracha, odnosno župne crkve u Aspersdorfu (1730.), Stranzendorfu (1733.) i Großstelzendorfu (1735. – 1737.) u Donjoj Austriji za grofa Schönborna. U navedenim primjerima karakteristična je pojava da kupolaste svodove u brodu crkve nose trapezoidni zidni stupci koji formiraju kosa bočna skošenja unutar bočnih kapela, za razliku od valpovačkih s konkavnim udubljenjima. Kada je riječ o novogradnjama, Hildebrandtove crkve karakterizira i zvonik iza pročelja.³⁴

Takvo rješenje postaje karakteristično za ladanjske crkve na plemićkim posjedima, tzv. *Dorfkirchen*, ne samo kod Hildebrandta nego i drugih arhitekata njegova kruga, ali i šire – npr. crkva Marije Pomoćnice u Göstritzu kod Beča (1727. – 1738.) ili crkva sv. Leopolda u Bečkom Novom Mjestu (1737. – 1743.) nepoznatih autora, koje, međutim, imaju konkavni tretman zidnih stupaca i eliptoidno oblikovanje centraliziranih traveja, kao u Valpovu. Spomenuta obilježja nalazimo i kod jednog od najbližih Hildebrandtovih sljedbenika, bečkog arhitekta Franza Antona Pilgrama (1699. – 1761.), a naročito u projektu za župnu crkvu u Münchendorfu (1740.), koja je u proporcijama i obradi detalja najsličnija župnoj crkvi u Valpovu. Štoviše, u Pilgramovoj crkvi pojavljuje se konkavno udubljenje zidova uz svetište i pjevalište te zvonik inkorporiran u pročelje.³⁵

Navedeno jasno ukazuje da je u Valpovu tridesetih godina 18. stoljeća realizirana crkvena gradnja karakteristična na području Habsburške Monarhije na posjedima visokog plemstva. S obzirom na to da je naručitelj crkve Petar II. Antun Hilleprand von Prandau visokopozicioniran državnik na bečkom dvoru i da arhivski izvori izravno potvrđuju da je projekt naručen u Beču, opravdano je projektanta crkve

tražiti u krugu najistaknutijih bečkih arhitekata – Johanna Lucasa von Hildebrandta i njegovih suvremenika i sljedbenika, a naročito Franza Antona Pilgrama.

I u kontekstu hrvatske barokne sakralne arhitekture riječ je o inovativnoj građevini iz više razloga. Tlocrtno-prostorno rješenje s dvotravejnim brodom novost je na našim područjima, kao i način oblikovanja traveja koje formiraju stepenasti zidni stupci konkavnih bočnih stranica. Osim toga, novinu znači i upotreba čeških kapa u nadsvođenju broda, kao i mogućnost ostvarenja tzv. zvonika iza pročelja kao tipično zrelobaroknih elemenata.

Očito, kada govorimo o valpovačkoj župnoj crkvi, govorimo o vrsnoj sakralnoj arhitekturi bečkog visokog baroka, u srednjoeuropskom i hrvatskom kontekstu. Naposljetku, gradnja župne crkve u Valpovu uz obnovu dvorca čiji je dio barokizirana kapela Presvetog Trojstva reprezentativne su gradnje koje su Valpovo prikladno okarakterizirale kao vlastelinsko sjedište usporedivo sa sličnim plemićkim posjedima na području Habsburškog Carstva.

Obnoviteljski i graditeljski zamah započet u Valpovu tridesetih godina 18. stoljeća nastavit će se izvan vlastelinskog sjedišta, ali u manjem opsegu i manje reprezentativno. Zapravo, u drugim mjestima posjeda, uz potporu Petra II. Antuna Hilepranda von Prandaua kao crkvenog patrona, poduzimala se najnužnija obnova i osposobljavanje očuvanih, ali zapuštenih srednjovjekovnih crkava.

Nakon što je na barunovu inicijativu 1727. godine grad Miholjac izgrađenim putem povezan s Valpovom,³⁶ nastali su uvjeti za obnovu tamošnje župne crkve, koja se spominje u opisu grada iz 1698. godine.³⁷ Tom je prilikom zapisano da postoji zidana crkva s tornjem, ali bez krova, građena u 15. stoljeću.³⁸ Nešto kasnije, u vizitaciji 1730. godine saznajemo da je posvećena sv. Mihovilu,³⁹ a zatim i da je 1733. godine

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

Crkva u Valpovu, 18. stoljeće, crkva u Valpovu

troškovima baruna Prandaua napravljen krov iznad crkve, ali ne i iznad tornja. Pet godina kasnije crkva je ponovno natkrivena,⁴⁰ pri čemu je nad svetištem izveden *stokator*, a iznad lađe drveni strop.⁴¹ Slične obnove, poput pokrivanja krova šindrom, pod barunovim patronstvom poduzete su otprilike u isto vrijeme na srednjovjekovnim crkvama u Šljivoševcima⁴² i Koški.⁴³ Osim toga, pisani izvori bilježe da je barun četrdesetih godina 18. stoljeća, u vrijeme haranja kuge tim područjem, darovao sliku sv. Roka tada maloj crkvi s drvenim tornjićem, valpovačkoj filijali u Veliškovcima.⁴⁴

Barun Petar II. Antun Hilleprand von Prandau bio je stalno nastanjen u Beču, u Valpovo je dolazio povremeno, a vlastelinstvom upravlja preko svojih upravitelja.⁴⁵ Nakon što mu je carica Marija Terezija potvrdila prijašnju darovnicu za Valpovačko vlastelinstvo,⁴⁶ sredinom 18. stoljeća počeo je niz obnova starih sakralnih objekata i gradnje novih. Dijelom je to posljedica promjene u ustrojstvu župa radi lakše crkvene organizacije i upravljanja. Podsjetimo, iz kanonskih vizitacija provedenih 1730. i 1738. godine saznajemo da su na tom velikom području bile organizirane tek tri župe – Valpovo, Miholjac i Petrijevci, od kojih se prva isticala iznimnom veličinom s čak dvadeset i pet filijala, a njima su upravljali franjevci našičkog samostana.⁴⁷ Uz potporu baruna Prandaua, franjevci su u Valpovu osnovali novu rezidenciju, smještenu u baroknoj kuriji (1737.) sjeverno od župne crkve.⁴⁸ Osim toga, osnovane su župe Marijanci (1754.) i Šljivoševci (1764.).⁴⁹

Nakon obnova, pod pokroviteljstvom baruna Petra II. Antuna Hillepranda von Prandaua počet će 1754. godine gradnja crkve sv. Petra u Župi Petrijevci (Sl. 5), u kojoj će sudjelovati vjernici, a barun će dati građevni materijal.⁵⁰ Ta prva sakralna novogradnja nakon župne crkve u Valpovu pokazuje promjenu smjera u odabiru arhitektonskih projekata od izrazito suvremenog zrelobaroknog, kakav je ostvaren u Valpovu, prema tradicionalnijem i manje stilski izraženom arhitektonskom tipu, kakav je

Međutim, moguće je da je prvotni projekt crkve, umjesto izvedenog zvonika ispred pročelja, predviđao tipično barokno pročelje s integriranim središnjim zvonikom. Na tu pretpostavku navodi nas dojam da crkva i pročelje sa zvonikom nisu dvije u potpunosti usklađene cjeline, ni volumenom ni raščlambom.³¹ Premda to djelomično može biti i posljedica višekratnih obnova, od kojih se najznačajnija među njima, *iz temelja*, dogodila 1827. godine, na takav nas zaključak još više upućuje način na koji je u valpovačkoj crkvi oblikovan nadsvođeni ulazni prostor s pjevalištem iznad. Oba su prostora križno nadsvođena s usjećenim susvodnicama, prema brodu crkve otvaraju se lučno i od njega su odijeljeni trijumfalnim lukom oblikovanim poput pojasnice, čime je usklađen s trijumfalnim lukom svetišta na suprotnoj strani crkve. Upravo takvo rješenje omogućava konstrukciju tzv. baroknog zvonika iza pročelja, u kojemu zvonik s jedne strane nosi zid pročelja, a s druge luk iznad pjevališta. Ipak, u nedostatku dodatnih pisanih izvora i drugih

^[1] Kao što današnji troetažni zvonik djeluje razmjerno nisko u odnosu na crkvu, tako ga i njegova raščlamba etaža profiliranim vijencem i toskanskim pilastrima na uglovima, lučni prozori i način oblikovanja njihovih okvira i profiliranog segmentnog nadvoja nad njima razlikuju od načina raščlambe ostalih pročelja crkve. Turkalj Podmanicki, M. Nav. djelo, 2015., str. 88.

^[2] Grimschitz, B. Johann Lucas von Hildebrandts Kirchenbauten. Wien, 1929., 270–272.

^[3] Grimschitz, B. Johann Lucas von Hildebrandt. Wien ; München, 1959., str. 128–131.

^[4] Crkve u Aspersdorfu i Großstelzendorfu zadržavaju poziciju zatečenih gotičkih zvonika bočno uz svetište. Dehio – Niederösterreich nördlich der Donau. Beč, 2010., str. 54, 360.

^[5] Pilgram će element konkavno oblikovanih udubljenja bočnih zidova kapela u potpunosti razviti u dvotravejnom brodu župne crkve u Tati u Mađarskoj (1751.). Voit, P. Franz Anton Pilgram (1699 – 1761). Budapest, 1982., str. 228.

Petrijevačka se crkva, takoreći, od vremena izgradnje do danas malo mijenjala.

Tlocrtna je organizacija tradicionalna – crkva je jednobrodna

realiziran u Petrijevcima.⁵¹ Petrijevačka se crkva, takoreći, od vremena izgradnje do danas malo mijenjala.⁵² Tlocrtna je organizacija tradicionalna – crkva je jednobrodna građevina pravokutnog broda s užim i nižim poligonalnim svetištem, centralno smještenim pročelnim zvonikom i sakristijom prigradenom sjeverno uz svetište. Nad brodom je strop, a svetište je nadsvođeno bačvasto sa susvodnicama i polukalotom na zaključku. Na istočnoj strani nad ulaznim prostorom smješteno je pjevalište, koje nose stupci kvadratnog presjeka.

No istovremeno crkvu odlikuju izdužene skladne proporcije i odmjerena plastička raščlamba glavnog pročelja i zvonika s elementima baroknog klasicizma. Glavnim pročeljem dominira u središnjoj osi rizalitno istaknut zvonik, koji je u prizemlju s tri strane lučno rastvoren u ulazni trijem. Volumen tornja je i jače plastički artikuliran, stranice su mu obrubljene toskanskim pilastrima, a između njih su smješteni segmentno zaključeni prozori u prizemlju (na bočnim su stranicama slijepi prozori) i lučno završeni prozori na katu. Ispod prozora u prizemlju u žbuci su izvedeni motivi lambrekina. U podnožju poluzabata blago konkavnih stranica smještena je po jedna kamena vaza. Bočne strane glavnog pročelja artikulirane su s po jednim pravokutnim prozorom iznad lučno zaključene niše te su uokvirene horizontalnim i vertikalnim trakama koje su prema unutra konveksno zaobljene. Ispod krovišta kontinuirano teče završni vijenac stepenaste profilacije.

Spomenuto rješenje tradicionalnih prostornih odlika realizirano u župnoj crkvi sv. Petra u Petrijevcima, i koje tek smještajem tornja ispred pročelja podsjeća na veličanstvenu valpovačku župnu crkvu, uz određene varijacije ustalit će se kao prototipsko rješenje za župne i filijalne crkve Valpovačkog dekanata sve do kraja baroknog razdoblja i pojave historicizma.

Osnivanje župa kao poticaj za nove obnove i gradnje – sakralna arhitektura u vrijeme nasljednika Valpovačkog vlastelinstva.

Sljedeće razdoblje, od kraja sedmog desetljeća 18. stoljeća do kraja četvrtog desetljeća 19. stoljeća, obilježit će velik broj kasnobaroknih i barokno-klasicističkih zidanih crkava. Potrebno je naglasiti da te odrednice treba shvatiti manje kao stilsku, a više kao vremensku kategoriju jer gradnje o kojima ćemo govoriti obilježit će prilična racionalnost i jednoobraznost u oblikovanju, bez naglašenih stilskih obilježja. Posljedica je to promjenjivih povijesnih, političkih i crkvenih okolnosti, kao i duboko ukorijenjene tradicije u lokalnom graditeljstvu.

Prije svega, kako smo već spomenuli, crkvena gradnja ovisila je o stupnju angažiranosti i sudjelovanja vlastelina u njezinoj realizaciji. Nakon smrti baruna Petra II. Antuna Hillepranda von Prandaua (1767.) Valpovačko

Podaci o župnoj crkvi u Petrijevcima oslanjaju se na: Turkalj Podmanicki, M. Nav. djelo, 2015., str. 91–92, 202–203.

52 Novosagrađenu crkvu prvi je put vizitirao 1782. godine pečuški biskup grof Pavle Ladislav Eszterhazy de Galath, koji bilježi da je crkva u dobrom stanju, osim što krov treba popraviti. Početkom 19. stoljeća crkva je dobila novo popločenje i povećana je sakristija, a 1845. godine dobiva novu lukovicu tornja, koji je dotad imao piramidalni završetak načinjen od opeke. Unutrašnjost crkve značajnije je obnovljena 1930. godine – oslikavanje je izveo Franjo Horvat iz Maribora, oltare je obnovio Miloš Hohnjec iz Celja, uklonjene su stare drvene rešetke i postavljena je nova ograda pjevališta. Bilješka u Župnoj spomenici iz 1845. godine: Popravak tornja koji je načinjen poput piramide, pokriven od opeke, star već oko 97 godina zamijenjen je novim tornjem 1845. godine. Tada je postavljen i sat. Limarske poslove obavio je osječki limar Josip Koch, tesarske poslove Josip Klesatliz Seksarda, a barun je platio materijal i majstore. Unutrašnjost je crkve u nedavnoj obnovi (2008. godine) oslikana marmorizacijom i »klasicističkime ukrasnim elementima u brodu, a uz trijumfalni luk i u svetištu figuralnim motivima. Začelje svetišta krasi naslikani okvir za tabernakul oltar i oltarnu sliku. U posljednjoj je obnovi crkve restauriran prethodni oslik. Podaci se temelje na: Sršan, S. Nav. djelo, 2005.; Povijest petrijevačke župe, 2012., str. 119–121.; Turkalj Podmanicki, M. Nav. djelo, 2015., 202–203.

53 Prema: Šematizam, 2000.; Dević, A.; Zefiq, F. Nav. djelo, 2002., str. 31.

54 Prema zapisu iz 1829. godine, utemeljitelj je župe Podgajci barun Josip Ignjat Hilleprand von Prandau. Osnovana je 1807. godine, odnosno prenesena iz Svetog Đurđa, s pristankom Visokog vijeća. Inicijativa za osnivanje župe Hrankanovci postojala je još 1782. godine. Sršan, S. Nav. djelo, 2005., str. 153, 423.

55 Isto, str. 125, 259. Oratorij se prema svetištu crkve otvara klasicističkom pravokutnom biforom sa segmentnim zabatom iznad. Ispod bifore u žbuci je izveden dekorativni motiv lamberkina.

56 Isto, str. 333, 379.

57 Turkalj Podmanicki, M. Nav. djelo, 2015., str. 133–134.

Hilleprand von Prandau

Hilleprand von Prandau

Hilleprand von Prandau

vlastelinstvo naslijedio je njegov sin, barun Josip Ignjat Žigmund Hilleprand von Prandau, koji je upravljanje vlastelinstvom gotovo u potpunosti prepustio upraviteljima, koji su, međutim, posjed gospodarski uništili. Tako će biti do 1789. godine, kada se barun Josip Ignjat trajno naselio u Valpovu i preuzeo vođenje posjeda. Tek od tog razdoblja počinje njegova ozbiljnija aktivnost kao crkvenog patrona na Valpovačkom vlastelinstvu, koju će nastaviti i njegovi nasljednici.

Uz iznimku nekoliko župa koje se na poticaj vlastelinstva osnivaju ranije (Koška, 1771. i Sveti Đurađ 1782.),⁵³ nakon dolaska Josipa Ignjata u Valpovo, 1789. godine odlukom cara Josipa II. na teritoriju Prandauova posjeda osnovane su čak tri *kraljevske* župe – Viljevo, Bizovac i Radikovci, a zatim na zahtjev vlastelinstva i župe Podgajci (1807.) te Harkanovci (1816.).⁵⁴ Utemeljenje župa zahtijevalo je intenzivniju obnovu i gradnju sakralnih objekata te župnih kuća, u kojima sudjeluje i barun. Prema tome, obveza obitelji Prandau kao crkvenog patrona krajem 18. i početkom 19. stoljeća bila je uglavnom usmjerena na pomoć u građevnom materijalu i troškovima gradnje zidanih župnih crkava, a vjernici su sudjelovali kolnim i ručnim radovima. Gradnja filijalnih crkava većim je dijelom išla na teret vjernika i crkvene blagajne, s manjim udjelom vlastelinstva.

Osim obnove župne crkve u Valpovu, koja je nakon potresa 1778. godine trebala hitnu obnovu, u kojoj je dobila i sakristiju s oratorijem na katu,⁵⁵ sve ostale graditeljske aktivnosti datiraju u vrijeme nakon barunova dolaska u Valpovo. Kraj 18. i početak 19. stoljeća obilježit će nekoliko obnova srednjovjekovnih crkava u Miholjcu, Martijancima i Viljevu, koje je za korištenje već osposobio barunov otac Petar Antun, a kojima sada Josip Ignjat poboljšava uvjete održavanja crkvene službe dogradnjom sakristije, pjevališta i tornja zvonika. Među navedenima ističe se župna crkva sv. Mihaela u Miholjcu, sagrađena u 15. stoljeću. Tlocrt crkve čini pravokutni brod i nešto uže izduženo poligonalno zaključeno svetište. U osi pročelja rizalitno je istaknut zvonik sa srednjovjekovnim kontraforima na uglovima. Kako smo već spomenuli, obnova crkve počela je još tridesetih godina 18. stoljeća postavljanjem stropa u brodu i svetištu te preoblikovanjem prozorskih otvora, a 1795. godine nastavljena sredstvima baruna Josipa Ignjata Hillepranda von Prandaua i radovima vjernika. Tada je temeljito obnovljen toranj, pripremljena je kapela Gospodnjeg groba te sagrađena nova sakristija.⁵⁶ Godine 1804. sagrađen je novi zidani kor, a u kasnijoj obnovi, pod pokroviteljstvom barunova sina Karla Ludwiga, 1820. godine svetište je dobilo kupolasti svod, koji nose ugaoni zidni stupci ukrašeni toskanskim pilastrima, te je proširena sakristija, koja je prema brodu crkve otvorena klasicističkom pravokutnom biforom. Iako su barokne intervencije, pogotovo one ranije, bile izvedene prije svega u namjeri da se građevina stavi u funkciju,⁵⁷ određena barokno-klasicistička

Sl. 5. Petrijevc, župna crkva sv. Petra, pročelje (foto: Ivan Roth)

Sl. 6. Podravski Podgajci, župna crkva sv. Petra, pročelje (foto: Ivan Roth)

obilježja dao je inventar (oltar i orgulje) kojim je crkva opremljena, kao i pojava stupova koji umjesto stupaca podržavaju ogradu pjevališta.

Crkva sv. Petra i Pavla u Koški, izvorno romanička crkva iz 13. stoljeća,⁵⁸ obnovljena je još u prvoj polovici 18. stoljeća u vrijeme baruna Petra II. Antuna Hillepranda von Prandaua, kada je i posvećena sv. Petru i Pavlu.⁵⁹ Ipak, današnji izgled dobiva tridesetih godina 19. stoljeća (1829. – 1840.), kada će, osim novih pravokutnih prozora sa segmentnim zaključkom, uz dozvolu vlastelinstva dobiti i zvonik uz južno pročelje crkve te sakristiju uz svetište s iste strane. Ta skladna interpolacija sakristije i zvonika uz srednjovjekovnu crkvu svjedoči o preživljavanju ukusa prema barokno-klasicističkim formama gotovo sve do polovice 19. stoljeća.

Međutim, uz obnove srednjovjekovnih crkava, razdoblje nasljednika vlastelinstva još će više obilježiti brojne novogradnje koje zamjenjuju starije drvene crkve. Do kraja 18. stoljeća sagrađene su župne crkve u Podravskim Podgajcima (1795.), Brođancima (1798.) i Harkanovcima (1799. – 1816.). Troškove gradnje crkve sv. Ane u Brođancima dijelom je, to jest novčano, pomogao barun Prandau, a dijelom, u ručnim i kolnim radovima, vjernici župe.⁶⁰ Korpus crkve čini pravokutni brod na koji se nastavlja nešto uže svetište. Zaobljene linije svetišta, kao i uglova pročelja, odaju kasnobarokno vrijeme nastanka,⁶¹ dok je na naknadno zidanom zvoniku jače izražen klasicistički duh, vidljiv u polukružnim i kružnim slijepim otvorima, zabatnom završetku i šiljastoj kapi zvonika, čime se zvonik u izvedbi ipak znatno razlikuje od nacрта planirane dogradnje zvonika s početka 19. stoljeća koji se čuva u Državnom arhivu u Osijeku.⁶² Već spomenutim crkvama – sv. Martina u Podgajcima⁶³ i Marije Snježne u Harkanovcima – kasnijim je dogradnjama znatno umanjen barokni karakter, a slična je situacija i s kapelom sv. Roka na valpovačkom groblju⁶⁴ (kat. br. 6, MLU). Podigao ju je barun Josip Ignjat Hilleprand von Prandau 1796. godine iz zavjeta u vrijeme epidemije kuge koja se širila iz Srijema.⁶⁵ Kapela je bila namijenjena pokojnicima koji su za života radili u vlastelinskoj službi. Godine 1860. njegov će sin, barun Anton Gustav Hilleprand von Prandau, podzidati kriptu ispod kapele, obnoviti ju u neoromaničkom stilu i pretvoriti u obiteljski mauzolej, što je ostala do danas. Unatoč obnovi, kasnobarokne karakteristike kapele sačuvane su u oblikovanju pravokutnog broda zaobljenih unutrašnjih

58 Podaci o crkvi u Koški temelje se na radu: Valenčić, B.; Papić, T. Nav. djelo, 1990.

59 Kanonska vizitacija iz 1754. godine. Sršan, S. Nav. djelo, 2005., str. 75.

60 Isto, str. 573.

61 Crkva je imala drveni toranj na krovu još prilikom kanonske vizitacije 1829. godine. Isto, str. 557.

Zidani je toranj podigao župnik Matija Lacković, koji je župom upravljao od 1831. do 1863. godine. Župa sv. Ane Brođanci. URL: http://www.opcina-bizovac.hr/zupe.php?sid=2 (8.10. 2017.)

62 HR-DAOS-476. Predmet 1488/1794, Brođanci.

63 Zvonik crkve sv. Martina u Podravskim Podgajcima spominje se već u kanonskoj vizitaciji 1829. godine, međutim, današnji izgled s neogotičkim elementima dobiva u drugoj polovici 19. stoljeća. Usp. Sršan, S. Nav. djelo, 2005., str. 425, 427.

64 Zahvaljujući gospodinu Draganu Miloševiću, arhivaru valpovačke župe, na ustupljenoj dokumentaciji i usmenim podacima vezanim uz povijest valpovačke župe.

65 Sršan, S. Nav. djelo, 2005., str. 275.

66 Prema izvješću kanonske vizitacije iz 1829. godine, kapela sv. Roka u Valpovu je pod stropom, popločena opekom, ima jedan oltar te drveni toranj i jedno zvono preneseno iz vlastelinske kapele. Isto, str. 513.

67 Župa u Bizovcu kraljevska je župa kojoj je crkveni patron Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće. Isto, str. 537.

68 Isto, str. 605. Crkva u Satnici sagrađena 1808. godine izgorjela je 1832. godine, a dvije godine kasnije podignuta je nova crkva. Tom je prilikom vlastelinstvo dalo građevni materijal u pola cijene, a ostale su troškove snosili vjernici. Prijevod Župne spomenice iz 1834. godine, prema: Povijest petrijevačke župe, 2012., str. 115.

69 Sršan, S. Nav. djelo, 2005., str. 511.

 70 Grgić, D. Ladimirevci : drevno slavonsko selo. Valpovo : Grad Valpovo, 1994., str. 49–50. Crkva je današnji izgled dobila dogradnjom ili gradnjom nove zgrade 1848. godine. Nakon recentnih obnova unutrašnjost crkve gubi barokni karakter.

71 Kanonski vizitator 1829. godine detaljno opisuje novu crkvu u Lacićima, koja je podignuta od dobrog materijala 1817. godine izdacima vjernika, a vlastelinstvo je dalo građevno drvo. Svetište je okrenuto prema sjeveru, cijela je crkva

Sl. 7. Podravski Podgajci, župna crkva sv. Petra, pročelje (foto: Ivan Roth)

kutova, na koji se nastavlja nešto uže svetište stiješnjenog zaključka.⁶⁶ Početkom 19. stoljeća grade se crkve sv. Mateja u Bizovcu (1802.),⁶⁷ petrijevačka filijalna crkva sv. Katarine u Satnici (1808., 1834.),⁶⁸ valpovačka filijalna crkva sv. Stjepana u Bistrincima (1813.),⁶⁹ crkva u Ladimirevcima (1815.),⁷⁰ šljivoševačka filijalna crkva u Lacićima (1817.)⁷¹ i

^[1] Petrijevačka se crkva, takoreći, od vremena izgradnje do danas malo mijenjala

^[2] Tlocrtna je organizacija tradicionalna – crkva je jednobrodna

